УДК 321.01:316.75

В. В. Добіжа

ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОЇ ВИНЯТКОВОСТІ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Західноукраїнський національний університет

Анотація

Досліджено феномен політичної винятковості як інструмент легітимації влади та обґрунтування агресивної зовнішньої політики. Актуальність теми зумовлена активізацією різних форм виняткового самоствердження держав в умовах трансформації сучасного світового порядку. Проаналізовано основні цивілізаційні виміри політичної винятковості крізь призму сучасних подій у США, Ірані та Венесуелі. Запропоновано розмежування деструктивної політичної винятковості та конструктивної політичної унікальності як ключову концептуальну дихотомію для розуміння сучасних геополітичних процесів.

Ключові слова: політична винятковість, цивілізаційні моделі, месіанство, легітимація влади, деструктивна винятковість, політична унікальність.

Abstract

The article examines the phenomenon of political exceptionalism as a tool for legitimizing power and justifying aggressive foreign policy. The relevance of the topic is determined by the intensification of various forms of exceptional self-assertion by states amid the transformation of the contemporary world order. The main civilizational dimensions of political exceptionalism are analyzed through the prism of current events in the USA, Iran and Venezuela. A distinction between destructive political exceptionalism and constructive political uniqueness is proposed as a key conceptual dichotomy for understanding contemporary geopolitical processes.

Keywords: political exceptionalism, civilizational models, messianism, legitimation of power, destructive exceptionalism, political uniqueness.

Вступ

Феномен політичної винятковості є одним із найбільш суперечливих і водночас найактуальніших концептів сучасної політичної науки. В умовах глобальних трансформацій та ерозії ліберального міжнародного порядку ідеї особливої місії й цивілізаційної вищості конкретних держав набувають нового суспільно-політичного змісту, нерідко слугуючи ідеологічним підґрунтям для виправдання силових дій та порушення міжнародно-правових норм [1].

Актуальність дослідження зумовлена кількома взаємопов'язаними чинниками: по-перше, помітною активізацією популістських і націоналістичних рухів у різних регіонах світу, які активно експлуатують ідеї винятковості; по-друге, відродженням агресивних форм державного месіанства — від «руського міра» до різних варіантів ісламістської та революційної винятковості; по-третє, потребою концептуального розмежування між деструктивною винятковістю, що обґрунтовує домінування, та конструктивною унікальністю, що стверджує самобутність без претензій на гегемонію.

Серед цивілізаційних моделей, що наочно демонструють різні виміри феномену, особливої аналітичної уваги заслуговують американська, іранська та венесуельська — кожна з них по-своєму актуалізує проблему меж і наслідків виняткового самоствердження держав на міжнародній арені.

Основна частина

Політична винятковість як науковий концепт охоплює сукупність уявлень про особливу місію, унікальну роль або привілейоване становище певної нації чи держави у світовому порядку. Генезис цього феномену сягає релігійних і філософських традицій, однак у сучасному вигляді він набуває чітко вираженого політичного та ідеологічного характеру.

Принципово важливим є розмежування між двома якісно різними явищами: деструктивною політичною винятковістю, що обґрунтовує домінування та експансію, і конструктивною політичною унікальністю, що стверджує самобутність без агресивних претензій на гегемонію [2]. Саме символічно-міфологічні механізми — сакралізація місії, образ «обраного народу», конструювання образу ворога — перетворюють концепції винятковості на дієві інструменти мобілізації та легітимації влади [3].

Американська модель є, мабуть, найбільш вивченою і разом із тим найсуперечливішою серед цивілізаційних моделей винятковості. Ідея особливого покликання США виросла з пуританської концепції «міста на пагорбі», яку Джон Вінтроп сформулював іще в 1630 році [4]. Упродовж XIX--XX ст. вона трансформувалася у доктрину Монро, «Manifest Destiny» і нарешті -- у глобальну місію поширення ліберальної демократії.

Сучасні події засвідчують глибоку амбівалентність цієї моделі: ліберальне місіонерство Байдена та ізоляціонізм Трампа є двома різними виявами тієї самої ідеї, що балансує між конструктивною унікальністю та деструктивним унілатералізмом [5]. Відтак американська модель демонструє внутрішню напругу феномену: та сама ідеологема може живити як підтримку демократії у світі, так і зневагу до союзницьких зобов'язань.

Іранська модель демонструє принципово інший тип — релігійно-революційну винятковість, укорінену в концепції «велаят-е факіх» та ідеї ісламської революції як авангарду антизахідного спротиву. Після 1979 року Іран позиціонує себе як «вісь спротиву» проти американського та ізраїльського впливу на Близькому Сході, використовуючи месіанську риторику для внутрішньої мобілізації та регіональної проекції сили [6]. Символічний капітал революційної винятковості активно застосовується для легітимації ядерної програми і підтримки проксі-угруповань. Водночас масові протести 2022–2023 років, що розгорнулися під гаслом «Жінка, Життя, Свобода», засвідчили глибоку кризу легітимності: чим агресивніше режим апелює до месіанської місії, тим очевиднішим стає розрив між ідеологічним наративом і суспільними запитами [7].

Венесуельська модель являє собою яскравий приклад лівопопулістської винятковості латиноамериканського типу. Уго Чавес і його послідовники сконструювали образ Венесуели як спадкоємиці боліварської традиції та регіонального лідера антиімперіалістичного руху. Нафтові надходження слугували матеріальною базою для реалізації цієї місії, однак обвал цін і системна управлінська криза оголили порожнечу за революційним фасадом. Масова еміграція понад шести мільйонів громадян стала промовистим свідченням краху моделі, заснованої на поєднанні ресурсного популізму з ідеологічним месіанством. Венесуельський кейс наочно демонструє: деструктивна винятковість, позбавлена реальної суспільної підтримки, незмінно перетворюється на інструмент збереження авторитарної влади, а не вектор розвитку.

Порівняльний аналіз трьох моделей дозволяє виявити спільні структурні риси деструктивної винятковості: месіанський наратив, що виправдовує особливий статус; образ зовнішнього ворога, що загрожує унікальній місії; інструменталізація символічного капіталу для внутрішньої легітимації влади. Водночас відмінності між американською, іранською та венесуельською моделями засвідчують поліваріантність форм вияву феномену залежно від цивілізаційного контексту та характеру режиму.

Висновки

Феномен політичної винятковості є багатовимірним явищем, що потребує диференційованого підходу в науковому аналізі. Концептуальне розмежування деструктивної винятковості та конструктивної унікальності дозволяє точніше осмислювати сучасні геополітичні процеси. Кейси США, Ірану та Венесуели підтверджують: агресивне виняткове самоствердження держав закономірно породжує внутрішні суперечності та зовнішні конфлікти. Натомість справжня національна самобутність не потребує ствердження через домінування — вона реалізується через демократичний вибір, суспільний консенсус і цивілізаційну належність, що і демонструє Україна, відстоюючи своє право на власну європейську траєкторію розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Huntington S. P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York : Simon & Schuster, 1996. 410 p.
2. Корнієнко В., Яценко О. Винятковість політична. *Енциклопедія політики і права.* За ред. В. П. Горбатенка і П. В. Мироненка. Київ : Видавництво Політія, 2024. С. 126-128.
3. Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу. Київ : Знання України, 2009. 400 с.
4. Winthrop J. A Model of Christian Charity. 1630. URL: https://teachingamericanhistory.org/document/a-model-of-christian-charity-2/ (дата звернення: 03.02.2026).
5. Holsti K. J. Exceptionalism in American Foreign Policy: Is It Exceptional? European Journal of International Relations. 2010. Vol. 17. № 3. P. 381-404.
6. Волович О. Про плани демократизації Близького Сходу. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України : монографія. Київ : Фоліант, 2008. С. 157-168.
https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/znanosv/znanosv2024/paper/viewFile/22089/18321 (дата звернення: 03.02.2026).
7. Stiglitz J. E. Globalization and Its Discontents. New York : W. W. Norton & Company, 2002. 304 p.

Добіжа Василь Васильович —доцент кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін Вінницького навчально наукового інституту економіки, Західноукраїнський національний університет, e-mail: dobizhavv@wunu.edu.ua

Vasyl Dobizha — Associate Professor, Department of Law and Humanities, Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics, Western Ukrainian National University, e-mail: dobizhavv@wunu.edu.ua